
Borut Telban
Duhovi v akciji:
umiranje in smrt prvorojenca v papuanovogvinejski vasi

Na primeru umiranja in smrti dvanajstletnega fanta v vasi Ambonwari iz province Vzhodni Sepik na Papui Novi Gvineji nam avtor predstavi njegovo bolezen, različne oblike zdravljenja, iskanje vzroka in krivca, ki naj bi bil odgovoren za fantovo bolezen, njegovo smrt ter žalovanje po smrti. Namen članka je pokazati sledeče: a) kako v resničnem, vsakdanjem življenju izgleda odnos med ljudmi in duhovi, kako si Ambonwarijci predstavljajo prisotnost duhov, kako jih razlikujejo, kako doživljajo duhove v akciji; b) da je za razumevanje posameznega primera sicer koristno poznavanje celotne kozmologije, družbene ureditve in sorodstvenih vezi, da pa usak nov dogodek ni samo odraz le-teh, temveč je hkrati njihov stalni poustvarjalec in spreminjemalec; c) da v patrilinearni in patriarhalni družbi ni bolj boleče smrti od smrti prvorojenca, saj z njo postane uprašljivo nadaljevanje rodu in včasih celo celotnega klana. Avtor poudari pomembnost procesualne etnografije in analize ter zagovarja tezo, da se antropologi in drugi analitiki ne bi osredotočali le na navidezno stalna pravila in zakone in razglabljali o tem, kako jih ljudje spoštujejo ali kršijo, temveč bi raje pogledali, kako vsakdanji dogodki oblikujejo, prenašajo in celo izumljajo pravila in zakone, ki jih morajo ljudje iz določenega okolja s pogajanjem in različnimi strategijami potem prirejati novim družbenim vrednotam, potrebam in hierarhiji v stalno se spreminjajočem življenjskem svetu.

In this case study which explores the dying and death of a twelve-year-old boy from Ambonwari village, East Sepik Province, Papua New Guinea, the author presents the boy's sickness, different healing practices, the search for the cause of illness and the villain supposedly responsible for the boy's illness, the boy's death and the grieving afterwards. The purpose of the article is to show the following: a) what the relationship between people and spirits looks like in real, everyday life, how the Ambonwari people presuppose the presence of spirits, how they distinguish between them, and how they see them in action; b) that in order to understand a particular example, the comprehension of cosmology, social organization, and kinship is without doubt useful and necessary. Every new situation or event, however, is not simply a mere reflection of

these elements, but is also their modeller and re-creator; c) that in a patrilineal and patriarchal society such as the Ambonwari, the most painful death is the death of a firstborn son. With it the continuity of a lineage, and sometimes even of a whole clan becomes questionable. The author emphasizes the importance of processual ethnography and analysis, and advocates an approach in which anthropologists-analysts would not concentrate solely on seemingly fixed rules and laws and discuss how people obey or disobey them. They should rather look at how daily events construct, reconstruct, transform, and even invent rules and laws, which then have to be – by the people of a particular community – negotiated and through different strategies established and adjusted to the new social needs, values, and hierarchy in their fluid, ever-changing life-world.

Vprašanja o pomenu smrti in o različnih oblikah posmrtnega življenja, o minevanju in o možnosti doseganja neke vrste brezčasovne večnosti so bila in še vedno so osrednja vprašanja različnih družb.¹ Smrt je postala tisto bistvo, okoli katerega so si praktično vse velike sodobne religije oblikovale svoj pogled na svet, določile temeljne družbene vrednote in postavile pravila kolektivne in individualne morale. Ljudje so kmalu spoznali dodatni pomen posmrtnih svečanosti. Uvideli so, da smrt ni le problem, temveč je hkrati priložnost tako za a) ohranitev in nadaljevanje družbenega, kulturnega in političnega povezovanja in sodelovanja kot tudi za b) vpeljevanje drugačnega načina mišljenja in spremembo obstoječega reda (Taylor 1989: 149). Kot analitiki se ne smemo osredotočiti samo na nekatera navidezno stalna pravila in razglabljanje o tem, kako jih ljudje spoštujejo, jih kršijo ali spreminjajo, temveč moramo raje pogledati na to, kako *normalni* vsakdanji dogodki – med te uvrščam tudi take, kot so prepiri, pretepi, kraje, prevare, smrt – oblikujejo, prenavljajo in celo izumljajo pravila, ki jih morajo ljudje določenega okolja potem s pogajanjem in dejanjem nanovo prirejati v stalno se spreminjajočem življenjskem svetu.

Na področju antropologije smrti smo poleg eksotične zapeljivosti tovrstne tematike morda ravno zaradi prej omenjenega osredotočenja na neka navidezno večna pravila – ki so jih etnografi plemenskih družb sicer z veliko muko odkrivali – dobili več študij obredov smrti (Cederroth, Corlin in Lindström 1988; Metcalf in Huntington 1991; Watson in Rawski 1988) kot pa tistih, ki bi govorile o samem procesu staranja in umiranja (za staranje glej naprimer Counts in Counts 1985). Vseeno pa sta staranje in umiranje (na primer pri bolehanju za rakom in aidsom) osrednji temi mnogih sodobnih socioloških in psiholoških študij, ki obravnavajo problematiko smrti. V osemdesetih letih je precej analitikov poudarjalo, da v antropologiji smrti obstaja eno področje, ki je

¹ Pričujoči članek je bil maja 1998 predstavljen pred tričlansko komisijo kot nastopno predavanje za pridobitev naziva docent na Filozofski fakulteti v Ljubljani in decembra 1998 v Pinini Akademiji v Kopru, v okviru cikla predavanj 'Detabuizacija človekove smrti'. Terensko delo v vasi Ambonwari na Papui Novi Gvineji sem opravljal v letih 1990–1992 in 1997 (skupaj 20 mesecev). Za vso pomoč, prijateljevanje in razumevanje se zahvaljujem vsem vaščanom, pri tem članku pa še posebej vsem najbližjim sorodnikom nesrečnega Julija Sanggwayawija in pa dvema vaškima zdravilcema Tobiji Yangiju Akawiju in sedaj že pokojnemu Bonifaciju Marmiju Sakmariju (o tem, kako sta postala zdravilca, sem pisal v Telban 1997). Raziskave v vasi Ambonwari in kasnejše analize je v letih 1990–1994 finančno omogočila Avstralska nacionalna univerza v Canberri. V letu 1997 so bili stroški raziskave kriti deloma s temeljnim projektom, prijavljenim na Ministrstvu za znanost in tehnologijo v Ljubljani, ter deloma s finančno podporo ZRC SAZU. Za vso denarno pomoč sem tem ustanovam brezmejno hvaležen.

bilo do sedaj brez dvoma premalo raziskano: sam proces umiranja, vključno z mnogimi tako imenovanimi »lažnimi alarmi« (Humphreys 1981: 278; Palgi in Abramovitch 1984: 385). V devetdesetih letih so se pojavile nove študije, ki so poudarjale procesualno etnografijo in analizo, ter tiste, ki so dokazovale, da celo obredna praksa ni nekaj stalnega in nespremenljivega, temveč nekaj, kar mora biti vedno znova predebatirano in nanovo ustvarjeno (Venbrux 1995; glej tudi Telban 1998).

Vas Ambonwari iz province Vzhodni Sepik na Papui Novi Gvineji leži na majhnem otoku ob reki Konmei, ki je pritok večje in bolj znane reke Karawari. Pod tem zadnjim imenom danes združujemo osem vasic, kjer približno 2000 ljudi govori karawariščino. Največja od teh vasi in po mišljenju domačinov tudi tista, ki najbolj sledi navadam prednikov, ki jih imenuje *kupambin kay*, »način velikih« – ne glede na to koliko se ta način v resnici spreminja – je ravno vas Ambonwari. Obkrožena je s sagovim močvirjem, rečicami in potoki ter težko prehodnim tropskim pragozdom. Vas je med 12 in 14 ur vožnje z motornim drevakom oddaljena od Angorama. Tako kot mnogi drugi, ki prihajajo iz notranjosti province, imajo tudi Ambonwarijci v Angoratu svojo hišo, kjer prespijo in od koder se s kamijoni – javnim prevozom – lahko odpeljejo v Wewak, glavno mesto province Vzhodni Sepik. Tam za denar, ki so ga dobili za prodajo svojih proizvodov na tržnici – prekajenih rib, pletenih košar, sagove moke itd. –, nakupijo najnujnejše stvari ali pa obiščejo bolnico. Čeprav imajo zdravstveni center v Amboinu, ki je le nekaj ur vožnje po rekah oddaljen od Ambonwarija, pa ta nudi le najnujnejšo prvo pomoč in ni usposobljen za kakršnokoli dolgoročno obliko zdravljenja.

Mar kay, način umiranja, umirajoče bitje ali kar umiranje je pri Ambonwarijcih tako kot pri mnogih drugih ljudstvih raje trajajoče stanje kot pa zaključen enkratni dogodek (Hertz 1960 [1907]: 28; Rivers 1912: 405; Bloch in Parry 1982: 3). Zato ni čudno, da se v karawariščini beseda *ma-* uporablja v zloženkah, ki imajo več sorodnih pomenov: drugačnost, starost, bolezen in smrt (Telban 1997: 311–12; cf. Rivers 1912: 397–8). Torej je edino umiranje, ki je smiselno, pričakovano in »naravno«, umiranje starega, bolnega človeka, ki ima že več skupnega z davnimi, drugače in drugje živečimi predniki kot pa z novimi generacijami mladih. Za mlade Ambonwarijce stari ljudje že kar izgledajo kot mrtva trupla, to pa je podobno, kot naj bi po njihovem izgledali tudi duhovi umrlih: vsi so strah vzbujajoči, brezzobi, z udrtimi lici, s suho, nagrbančeno kožo, vdrtimi žarečimi očmi in podobno. Pri starih ljudeh *mar kay* ni le »način umiranja«, pač pa že, tako kot pri mrtvih, »način bivanja«.

Vsaka smrt, ki ni posledica starosti, je za Melanezijce nenavadna, »nenaravna« in sumljiva. Če smrt ni posledica naklepnege umora ali čarovništva, jo ponavadi pripišejo hudim prekršitvam bližnjih sorodnikov. V nadaljnjem pričevanju o umiranju in smrti dvanajstletnega Julija Sanggwayawija bi predvsem rad pokazal sledeče:

1. kako v resničnem, vsakdanjem življenju izgleda odnos med ljudmi in duhovi v tej papuanovogvinejski vasi. Moj dobri prijatelj Julian Kapyamari mi je na vprašanje, če verjame v duhove, odgovoril negativno, po kratkem premisleku pa je dodal: »Zakaj bi verjel, če pa duhovi so!« V tem prispevku bi rad pokazal, *kako so*. Ko bomo sledili posameznim dogodkom, bomo počasi spoznavali, kako si Ambonwarijci predstavljajo prisotnost duhov, kako jih razlikujejo, kako se do njih vedejo in kako se zdravilci z njimi celo pogovarjajo. Na kratko, spoznali bomo kar najbolj aktivno interakcijo med ljudmi in različnimi duhovi ter duhove v akciji;
2. da je za razumevanje posameznega primera koristno poznavanje celotne kozmologije, družbene ureditve in sorodstvenih vezi. Vsak nov dogodek pa ni le odraz le-teh, temveč je hkrati tudi njihov stalni poustvarjalec in spreminjevalec. Zato nam

lahko natančen popis nekega dogodka (posebej še tako dramatičnega, kot je smrt), z vsemi nasprotji, napetostmi in nejasnostmi, prikaže kar najbolj realno podobo medčloveških in medskupinskih odnosov v neki družbi, v nekem zgodovinskem trenutku. Seveda ta podoba ni nekaj absolutnega, stalnega in nesprenmenljivega, temveč je raje nek proces, ki se v določenem obdobju dogaja v določenem okolju;

3. da v patrilinearni in patriarhalni družbi, ki jo predstavljajo rodovi in klani v vasi Ambonwari, ni bolj boleče smrti od smrti prvorojenca. Prvorojenec je edini pravi dedič, je glava svojega rodu in če je njegov rod vodilni v klanu, tudi glava svojega klana. Njegova smrt ne le ogrozi nasledstvo v določeni družini, temveč, ko ni drugih moških potomcev (na primer v izjemno majhnih klanih), ustvari problem, kako se bosta določen rod in klan sploh še nadaljevala.

Umiranje dvanajstletnega Julija Sanggwayawija

Približno dvanajstletni Julij Sanggwayawi je bil *kanapangg'n wasan* (prvorojeni sin, dobesedno »glav(a)-ni sin») Samuela Kopija Mapija iz rodu Sapindam iz prvega klana krokodilov. Sapindam je za Mambinjam drugi rod v klanu, ki je po pomembnosti prvi v vasi, saj je njihov mitološki prednik Kapi prvi zapeljal z drevakom po teh rečicah, prvi prerezal ovijalke, ki so zapirale pot po reki Konmei navzgor, premagal je dva duha krokodila, ki sta ga ovirala pri njegovem odkrivanju, in prvi z ilovico označil drevesa v tem gozdu (glej Telban 1998). Samuelova žena in dečkova mati Roberta Manbamay je prišla iz edinega rodu Kunbaynjam iz drugega klana krokodilov. Mitološki prednik tega klana je bil Kapijev brat. V informacijo naj povem, da so med 14 vaškimi klani kljub egalitarnemu odnosu med ljudmi in skupinami potomci treh bratov hierarhično najpomembnejši: prednjačita prvi klan krokodilov in klan rajskih ptic, njima pa sledi drugi klan krokodilov. V obdobju, iz katerega je ta zgodba, je bilo v vasi 5 hiš moških ali hiš duhov (*iman* v karawariščini in *haus tambaran* ali *haus boi* v tok pisinu), kot so jim antropologi nekoč rekli: Wariman, v lasti klana rajskih ptic, Yanbonman, v lasti prvega klana krokodilov, Yanggraman, v lasti prvega klana prašičev, Auriman, v lasti prvega klana kengurujev in Yanjanman, v lasti kazuarjev, emujem podobnih zemeljskih ptičev. Za boljše razumevanje dogodkov naj še povem, da prihaja Samuelova mama iz prvega klana prašičev in da se je njegova sestra poročila v klan drevesnih kengurujev. To je pomembno zato, ker so v življenju posameznika poleg patrilinearnih in patrilateralnih sorodnikov še posebej pomembni tisti, ki pripadajo materinemu klanu in klanu sestrinega moža.

V zdravniškem poročilu iz bolnice v Wewaku je pisalo, da je Julij Sanggwayawi bolehal za dolgotrajnim diabetesom. Njegovo zdravstveno stanje so poslabšali in dodatno komplicirali stalni napadi malarije. Proti koncu leta 1990 in v začetku leta 1991 je Julij preživel še en mesec v bolnici. Ko sem ga tam obiskal, me je zaradi hitrega pešanja vida kot posledici sladkorne bolezni komaj prepoznal. Imel je težave pri hoji in se je po hodnikih premikal le tako, da se je dotikal zidu ali pa je iskal pomoč svojega očeta. V času, ko je bolnica imela inzulin, kar pa ni bilo vedno, je hkrati dobival inzulin in kinin. Pomanjkanje inzulina je verjetno vplivalo na odločitev zdravnikov, da so ga z diagnozo, da boleha za »kulturno boleznijo« oziroma *kastam sik*, kot pravijo v melanezijskem tok pisinu, odpustili. To je za Samuela pomenilo, da mora vzroke za Julijevo bolehanje poiskati v vasi Ambonwari, v pregrehanh in prekrških Julijeveh najbližjih sorodnikov (predvsem v svojih lastnih in ženinih dejanjih) ter v obrekovanjih vaščanov, če hoče, da bo njegov prvorojeni sin ozdravel.

V času, ko je bil Samuel s svojim sinom v Wewaku, je v Ambonwariju divjalo pravo neurje. Po pripovedovanju dveh starejših, pomembnih mož iz prvega klana krokodilov, ki naj bi ogenj ponoči videla, je strela požgala travo pred glavno hišo moških, Yanbonman, ki pripada prvemu klanu krokodilov. Kot sta povedala, so to nedvoumno znamenje, ki je pomenilo, da bo nekdo umrl, poslali duhovi. Takoj po tem so Julijeve najbližje sorodnice že pričele z objokovanjem.

Desetega januarja 1991 sta se Samuel in Julij z motornim drevakom vrnila v Ambonwari. Namerno nista pristala na ozemlju njihovega klana, saj je bil Samuel prepričan, da so njihovi lastni duhovi krivi Julijeve bolezni. Drevak so privezali na ozemlju klana drevesnih kengurujev. Samuel je odnesel svojega sina v Bonifacijevu hišo, to je v hišo enega izmed dveh vaških zdravilcev. To ni storil zato, ker je bil Bonifacij zdravilec, temveč zato, ker sta bili njuni materi sestri. Julijevo stanje je bilo slabo. Bil je negiben in ni mogel govoriti.

Petek, 11. januar 1991

Zvečer je bila Bonifacijeva hiša polna žensk in otrok, ki so sedeli okoli Julija. Nekaj mož iz prvega klana krokodilov je čakalo Tobija, drugega ambonwarijskega zdravilca. Ko je prišel, zaradi hrupa v hiši in zunaj nje dolgo v noč ni pričel z zdravilnim obredom. Dogovorjeno je bilo, da bodo vsi iz prvega klana krokodilov skupaj z ženskami, ki so se v ta klan poročile, pretehtali možne vzroke za Julijevo bolezen.

Pozno ponoči je Tobija pričel z žvečenjem ingverja, ki ga je skupaj s slino razpršil v vse Julijeve odprtine: v ušesa, nos, usta, zadnjico, pod nohte na rokah in nogah. To, da sta človekovo telo in pa človekov duh/duša v določenih trenutkih še posebej izpostavljena napadom zlonamernih duhov ter da jima je treba na različne magične načine dvigniti odpornost in sožitje, je prevladujoče mišljenje v mnogih svetovnih kulturah (glej Hertz 1960: 33). Da bi preprečil vdor zlih duhov v Julijevo telo in pa hkrati odhod Julijevega osebnega duha – kar bi pomenilo fantovo smrt – je Tobija zaprl vse možne telesne vhode in izhode. Potem si je z ingverjem premazal svoj lastni obraz in z izrazom, kot da bi bil v transu in v stiku z duhovi, pričel govoriti v jeziku, ki je bil mešanica tok pisina in karawariščine: »Vse so uredili. V hišo moških so odnesli sagov puding in betelove orehe. Možje so razložili svoje probleme in popravili napake, ki so jih storili. Nič več ni narobe. Zakaj še vedno držite [vi, duhovi] tega otroka? Njegov oče je porabil veliko denarja, ko sta bila v bolnici. Šele ko je slišal, da fant boleha za 'kulturno boleznijo', sta se vrnila v vas.« Tobija je nadaljeval s svojim monologom. Duhovom – in seveda predvsem prisotnim ljudem, ki so v zadnjih mesecih pričeli resno dvomiti v zdravilne sposobnosti obeh zdravilcev – je pripovedoval o velikem številu ljudi, ki jih je pozdravil v Ambonwariju, Amboinu, Madangu in drugje (glej Telban 1997). Medtem je Bonifacij žvečil ingver zunaj svoje kočice. V pomoč svojemu kolegu se je tudi on pričel pritoževati nad vaščani, ki naj bi zaradi dvomov vanju pričeli vplivati na zdravljenja tako, da tudi v tem trenutku Bonifacij ni mogel najti stika z duhovi.

Tobija je pregledal Julija in ugotovil, da je njegova koža zdrava, da ni pod njo nič takega (zob, kosti, kamnov ...), kar bi povzročalo njegovo bolezen in kar bi lahko izvelkel. Tudi on si je premazal oči z listi ingverja in se pritožil, da ne more priti v stik z duhovi. Po njegovem so se duhovi potuhnili v zemljo, od koder so delovali na prikrit, zaenkrat še neviden način. Povedal mi je, da se niti ne more pogovoriti z glavnim duhom prvega klana krokodilov, Ibrismarijem. Tobija je sedel. Mlad mož iz prvega klana krokodilov je poklical drugega vaškega duha, Ambrmarija, in ga vprašal,

zakaj ne pomaga. Mož iz klana drevesnih kengurujev se je obrnil na duhove s prošnjo in ukazom, da naj odkrito povedo, ali bo Julij umrl ali ne. Tobija je vprašal Samuela, če obstajajo še kake skrite pregrehe, o katerih niso govorili in jih niso razrešili. Odgovor je bil negativen. Drug mlad mož iz prvega klana krokodilov se je pričel jeziti na može iz svojega klana, češ da ne pridejo in ne razglablajo o možnih prekrških, da bi jih lahko popravili in bi Julij imel vsaj možnost, da ozdravi.

V tem trenutku je eden od hišnih stebrov pod hišo glasno počil. Medtem ko so razglabljali o možnosti, da so duhovi vendarle prisotni, so možje preiskali ves prostor pod hišo. Zdelo se je samoumevno, da stebri niso pričeli pokati zaradi duhov, temveč zaradi prevelikega števila ljudi v hiši. Tobija se je odločil, da bo ponovno prežvečil ingver skupaj z betelovim orehom. Z ingverjevimi listi si je podrgnil oči in se pričel pogovarjati z duhom stare ženske, ki je bila, po njegovem, edini prisotni duh. Seveda je bil le Tobija tisti izmed nas, ki jo je lahko videl. Rekel je: »Stara mati, povej mi, kdo je vzel otrokov dih? Kje so? A, v Kasparjevi hiši.« Vsi v hiši smo vedeli, da je ta hiša na slabem glasu. Govorilo se je, da je v njej izredno slab duh, *saki maman*. Zaradi tega jo je Kaspar z družino tudi zapustil. V njej naj bi se zbirali duhovi in ljudje so se je, predvsem ponoči, raje izogibali.² Pred nekaj dnevi pa naj bi Bonifacij v tej prazni koči videl brezglavega duha. Z mislijo pri tej hiši je Tobija vprašal: »Le kaj delajo tam? Saj ta koča ni hiša moških. Zakaj se ne zbirajo v hiši moških? Pokliči jih, mati, vsaj tistega, ki je kriv za otrokovo bolezen.« Zgodilo se ni nič. Duhovi niso prišli in Tobija se ni mogel z njimi pogovoriti. Ljudje v hiši so postali jezni na duhove in jih pričeli zmerjati z naduteži in važiči. Tobija je vprašal duha stare ženske, če so morda duhovi jezni zato, ker Samuel ni odpeljal svojega bolnega sina v svojo lastno hišo, temveč v hišo nekoga drugega na ozemlju drugega klana. Duh stare ženske mu je odgovoril z vprašanjem, če hoče, da mu duhovi pokažejo, kje so skrili zavito ovijalko, s katero so zadržali otrokovega duha in z njim njegov dih.³ Duh starke je potem odgovoril še na naslednje

² V času druge svetovne vojne, ko so Japonci postavili tabor prav tam, kjer je danes ambonwarijsko pokopališče, so Ambonwarijci iz enako govoreče vasi Kundiman dobili sporočilo s prošnjo, da naj maščujejo tiste, ki so jih ubili moše iz bližnje drugače govoreče vasi, Imanmeri. Kasparjev oče, ki je bil takrat mlad fant, nedolgo tega injiciran, se je skupaj s še nekaj mladci odpravil do Imanmerijevega gozdnega tabora. Potiho so se koči približali, jo obkolili in požgali. Ko je neka ženska pritekla iz goreče hiše, je Kasparjev oče vrgel vanjo ribiško sulico in jo ubil. Potem so pobili še druge, vključno z otroki. Vseh skupaj naj bi jih bilo 15 mrtvih. Ker je bilo to obdobje, ko so s kanibalističnimi navadami že prenehali, so svojim žrtvam le odrezali glave in jih odnesli v svojo hišo moških, kjer so svoj »ulov« proslavili. Kasneje so Ambonwarijci lagali Imanmerijcem, češ da oni že niso sodelovali pri poboju, temveč da so morilci iz vasi Kundiman. V času mojega bivanja v vasi so ljudje govorili, da sta dva Kasparjeva sinova umrla zaradi maščevanja duha tiste ženske, ki jo je ubil Kasparjev oče. To naj bi tudi bil glavni razlog, da je Kasparjeva hiša postala zbirališče »slabih duhov«.

³ Zavijanje in zavezovanje ovijalke (brez delanja vozlov) na podoben način kot pri gradnji hiše naj bi bilo običajno tudi za duhove pri njihovem načrtnem ubijanju ljudi, ko z vrvo oziroma ovijalko zadavijo in zadušijo duha (paznika svetlobe, kot mu pravijo) svoje žrtve. Obredni zdravilci poskušajo to ovijalko poiskati v koči bolnega ali zunaj nje. Če jo najdejo, jo dajo bližnjim sorodnikom, da jo odvijajo in na ta način omogočijo ponovno okrevanje osebnega duha bolnega človeka. Tega osebnega duha pogosto predstavlja majhna palčka, okoli katere je ovita ovijalka. Če je ta palčka zlomljena, je to znak, da bolni ne bo preživel. Če pa je palčka cela, jo sorodniki shranijo v bambusu, zavoju iz lubja ali pa v kakršnikoli škatli, dokler bolni ne ozdravi.

Podoben način zavijanja ovijalke ali *Cordylne* listov uporabljajo tudi pri odhodu posameznika v oddaljene kraje. Nekdo drug bo zavil duha odhajajočega in mu potem ovijalko ali list z njegovim ali njenim lastnim duhom tudi dal. Ta bo moral potem na ta zavitek paziti, da se ne zmečka ali prelomi. Moj »brat« Toni Simiwarija Andiyapi mi je povedal, da mi bo, še preden bom vas zapustil, ob reki na kraju, kjer sem se ponavadi umival, zavezal mojega duha in mi ga dal, da ga odnesem s sabo v Avstralijo. Zaradi vznemirjenosti ob mojem odhodu sva s Tonijem na to oba pozabila.

Tobijevo vprašanje. Povedala mu je, da duhovi niso šli v Samuelovo hišo in da niso tam čakali nanje. V nadaljnjem monologu se je Tobija spraševal, ali bi šel sam v Kasparjevo hišo povprašat duhove o Julijevi usodi. Strah ga je bilo, zato si je želel spremstva mlajših moških. Ponovno je povedal duhu starke, kako so storili vse, kar je bilo v njihovi moči, da bi otrok ozdravel. Tudi duhove v hiši moških niso pozabili nahraniti. Povedal je še, da se čuti prizadetega in užaljenega, ker duhovi nočejo govoriti z njim. Njegovim pritožbam so pritegnili še drugi v hiši. Rekli so, da bi se duhovi morali prikazati in povedati, kaj jim leži na duši, kaj jih teži in ali bo fant preživel ali umrl. Eden izmed mož je ponovno poklical Ambrmarija. Drugi so začeli glasno razmišljati o tem, da bi skupaj obiskali staro Kasparjevo hišo. Bonifacij je zavrnil tovrstno razmišljanje, ker naj bi se normalnemu, to je magijsko nezaščitenemu človeku, ki bi vstopil v to hišo, zlahka kaj pripetilo.

Ko je Tobija vdrugeč prekinil svoj poskus navezave stikov z duhovi, ki bi mu razjasnili fantovo bolezen, sta Julijeva mati in Samuelova mati pričeli ihteti. Samuelova mati je začela s petjem žalostink, v katerih se je spominjala prigod iz Julijevega življenja. Predvsem tistih dogodkov, ki sta jih skupaj doživela, ko še ni bil bolan. Tovrstne verze je potem večkrat ponovila.

Tobija je sam odšel do hiše moških, ki je pripadala njegovemu klanu kazuarjev. Vendar pa tudi tam ni dobil nobenih odgovorov. Čeprav je bilo že precej pozno ponoči, se je vrnil v hišo in poklical vse tiste, ki še niso spali, naj gredo z njim. Okoli dvajset mož nas je odšlo k stari Kasparjevi hiši, nekateri so se nam pridružili na poti. Pred hišo smo pričeli šepetati. Govorili smo o »slabi hiši«, v kateri naj bi živeli duhovi, med katerimi naj bi bil tisti brez glave še posebno nevaren. Možje so me opozorili, naj nikakor ne hodim ponoči sam po tej potki, ki je sicer peljala tudi do moje koče. Možje so razglabljali o starih navadah duhov, ko naj bi še odnašali glave svojih žrtev v hišo moških, preden bi truplo pojedli, tako kot danes delajo s prašiči. Tobija je večkrat poklical duhove, vendar pa ni dobil nobenega odgovora. Po njegovem so se duhovi preselili v hišo moških, Yanbonman, na ozemlju prvega klana krokodilov. Vendar pa tudi tam Tobiji ni uspelo priklicati duhov.

Samuel nam je povedal, da je zvečer, ko je hodil mimo, slišal žvižg iz hiše moških, Auriman, ki je last klana drevesnih kengurjev. Tako smo se vsi odpravili tja. V hiši moških je Tobija zagledal duha nekega moškega, ki naj bi sedel na stolčku. Ko ga je nagovoril s *sakuri* (sestrin mož), smo vsi potihnili. Duh je Tobiju povedal, da so duhovi ravnokar odšli po poti za hišo moških in da so izginili v gozdu. Vsi prisotni smo vedeli, da so tam pred več kot tridesetimi leti zgradili majhno barako, v kateri so po obisku misionarjev prepustili gnitju in razpadu najpomembnejše toteme, izrezljane duhove, okrašene lobanje prednikov ter duhove, ki so bivali v velikih in manjših kamnih. V sedemdesetih letih so potem velike kamne, na katerih so bili zareze, ki so označevale ubite sovražnike, ponovno prenesli nazaj pred glavno hišo moških, Yanbonman. Lesene toteme in duhove pa so nanovo izrezljali. Vendar so ostanki drugih pomembnih vaških duhov še vedno ležali nekje tam pod zemljo, mahom in bujno rastojo in Ambonwarijci so se tega kraja raje izogibali. Ta kraj je postal in ostal neke vrste pokopališče ambonwarijskih duhov. Vsilili so jim ga misionarji, ki so v petdesetih letih prišli v vas na nekajdnevni obisk. Skupaj z ljudmi in duhovi so vas pokristjanili.

Za nas nevidni Tobijev *sakuri* je povedal, da je duh brez glave z ovijalko zavezal otrokov dih in zvitek sam sebi potisnil skozi luknjo v vratu v telo. Tobija nam je predlagal, naj bi vsi skupaj sledili duhovom v gozd. Na naše veliko zadovoljstvo, saj je že tako ali tako nelagodno vzdušje stopnjeval še strah pred pokopališčem duhov in

zlobnim duhom brez glave, pa je *sakuri* Tobiju odsvetoval naše zasledovanje, češ da bi se nam lahko pripetilo kaj neprijetnega. Bilo je že precej čez polnoč in stali smo v temi, utrujeni in rahlo preplašeni. Tobija je povedal duhu »sestrinega moža«, da se bo naslednji dan vrnil skupaj z Bonifacijem. Skupaj naj bi ponovno poskušala navezati stik z duhovi. *Sakuri* v tem ni videl nobenega smisla, vendar je Tobija vztrajal pri svojem. Ko smo hišo moških zapuščali, so mlajši s šepetajočim glasom, ki pa je vendar izžareval neko žalostno prepričanje, oznanili, da bo Julij skoraj gotovo v kratkem umrl.

Sobota, 12. januar 1991

Ker se je ljudem zazdelo, da bi se lahko Bonifacijeva hiša zaradi velikega števila ljudi podrla, so bolnega Julija preselili v hišo Robertinega očeta Riusa Simarija. Nihče ni niti pomislil, da bi bolnika preselili v Samuelovo hišo na ozemlju prvega klana krokodilov.

Popoldne je Bonifacij opravil zdravilni obred. Čeprav ni našel stika z duhovi, je pregledal Julijevo kožo in iz nje izvlekel dve majhni človeški koščici. Pritožil se mi je, da so tisti, ki po vasi širijo govornice, da le vara ljudi, oslabili njegovo zdravilno moč. Dodal je še, da ni našel pravega ingverja ter da je ta, ki ga je uporabljal, premajhen.

Zvečer je Tobija ponovno poskusil poiskati duhove, a jih očitno, razen duha stare ženske, ni bilo v vasi. Povedala mu je, da so ostali duhovi odnesli Julijev duh v gozd in da se niso nameravali vrniti. Potem je Tobija nenadoma celo priklical Julijevega duha, ki naj bi mu povedal, da je pripravljen, da za vedno zapusti svoje starše. Rekel mu je, da je pripravljen na smrt. Tobija nam je povedal, da bi duhovi že zdavnaj izpustili fantovega duha, če bi to nameravali. Dodal je še, da so duhovi Julijevih prednikov pravi kanibali, ki bi lahko njegov duh tudi pojedli. Ko sta to slišala, sta Julijeva starša pričela jokati. Nekatere ženske so se po obrazih že premazale z belo ilovico, znamenjem žalovanja.

Nedelja, 13. januar 1991

Ob dveh popoldne se je precej ljudi zbralo v Konradovi hiši na ozemlju klana drevesnih kengurujev. Razdelili so se v dve skupini: tisti iz prvega klana krokodilov na eni strani in tisti iz klana drevesnih kengurujev na drugi. Da bi olajšali Julijevo ozdravitev, so se odločili, da razrešijo star prepir. Pred več kot letom dni je namreč Konradov sin Donald, ki je sicer poročen s Samuelovo sestro, spal s Samuelovo ženo. Takrat je prišlo med obema moškima do pretepa in Donald je plačal 50 kin (kar je bilo takrat približno 50 ameriških dolarjev) odškodnine. Kot so mi povedali prijatelji, je Samuel takrat vzel denar in ga pred vsemi raztrgal na koščke. Pri tem je govoril: »Taka ni bila navada naših prednikov. Oni niso poznali denarja in oni ga niso izumili. Za take stvari so ubijali.« Naslednji dan je ponovno prišlo do pretepa in vse skupaj do tega dne ni bilo pozabljeno.

Med tistimi, ki so prišli iz prvega klana krokodilov, je »oče vasi« (glej Telban 1998: 94–96) držal v roki veliko vejo betelovih oreščkov, na katero so privezali bankovce v vrednosti 30 kin. Med tistimi, ki so prišli iz klana drevesnih kengurujev, je Donaldova žena prinesla 5 kin, ki naj bi jih dala svojemu bratu Samuelu. Skupini sta denar izmenjali. Drevesni kenguruji so denar odnesli v svojo hišo moških. Niso ga razdelili, temveč so ga dali očetu njihovega vodilnega rodu, Imanmari.

Tisto popoldne se je Julijevo stanje nenadoma izboljšalo. Odprl je oči in prosil za papajo. Malo je tudi jedel. V tem času sta mi oba vaška zdravilca povedala, da je glavni zemeljski duh prvega klana krokodilov, Ibrismari – ki je poleg duha kače, ki leži pod vasjo, najmočnejši vaški duh –, skupaj z duhom umrlega Samuelovega očeta še vedno

držal dečkovega duha in ga ni hotel vrniti. Povedala sta mi tudi, da so duhovi ovijalko, ki je zavezala dečkovega duha, že stlačili v bambusovo cev. Tobija in Bonifacij sta še dodala, da se je duh krokodil Warimndan iz hiše moških, ki je last klana drevesnih kengurujev – dali so mu 2 kini z veje betelovega oreha, ki so jo prinesli možje iz prvega klana krokodilov – odpravil, da poišče in povrne dečkovega duha. A sovražnikov je bilo veliko, ne le dva prej omenjena duhova.

Okoli osmih zvečer sta oba zdravilca pričela s skupnim zdravljenjem. Najprej je Tobija nabral listje majhnega grma *simbis* in je nežno tolkel Julija po celem telesu. Podrgnil ga je po koži od glave pa do konca rok in nog, proti njegovim nohtom na rokah in nogah. Vedno, ko je prišel do konca, je liste otresel. Mladi mož iz klana drevesnih kengurujev je nagovarjal svojega duha krokodila Warimndana, naj gre vendar okoli, poišče fantovega duha in ga pripelje nazaj. Jezno je še dodal, da je dobil svoji 2 kini v hiši moških in naj sedaj pokaže, kaj zmore. Drug mlajši možki iz prvega klana krokodilov je nagovarjal Ibrismarija in mu rekel, naj vrne fantovega duha, ki ga je že dovolj dolgo skrival.

Tobija in Bonifacij sta se po obrazih ponovno podrgnila z ingverjevimi listi. Tobija je v spremstvu nekaj mlajših moških odšel ven, Bonifacij pa je ostal pri Juliju, da bi ga varoval. Tobija je šel v hišo moških od klana drevesnih kengurujev, kjer mu je Warimndan povedal, da še vedno ni našel duhov, ki bi mu lahko pomagali. Warimndan se je namreč odločil, da bo pogledal še po drugih hišah moških. Zato je naročil, naj ga Tobija počaka. Če se ne bo mogel vrniti še istega dne, bo zagotovo prišel naslednjega dne. Warimndan je Tobiju še povedal, da je pred kratkim sam nagnal zlobnega brezgla-vega duha. Polegli smo po terasastih posteljah in čakali, da se duh krokodil vrne. Ko se je ob enih ponoči končno vrnil, nam je po Tobiji povedal, da je bilo njegovo iskanje neuspešno.

Medtem ko je čakal na Tobija, je Bonifacij opravil še eno zdravljenje in je iz Julijevega vratu in trebuha izvlekel prašičji zob, dve majhni človeški koščici in kovanec za dve toji (1 kina ima 100 toj). Nekateri prisotni so si to nemudoma tolmačili kot znamenje duhov, da so prejeli tisti denar, ki so ga možje odnesli v hišo moških. Drugi pa so si kovanec razlagali na drugačen način, in sicer kot znamenje dveh Samuelovih prekrškov: prvič, pred kratkim naj bi bil Samuel neodgovorno zapravil 900 kin, ki so mu jih možje iz njegovega klana zaupali, da bi v mestu kupil motor za njihov drevak; drugič, ob resnem prepiru z Donaldom je Samuel raztrgal bankovce v vrednosti 50 kin.

Kot mi je naslednji dan povedal Samuel, se je Julij to noč celo dvignil in je nekaj časa sedel na spletemem pregrinjalu. Kaj takega ni zmoget od prihoda v vas. Sredi noči je celo zaprosil za sagov puding.

Ponedeljek, 14. januar 1991

Zjutraj je imel Julij visoko temperaturo in težave pri požiranju. Bolničar iz vaše zdravstvene postaje mu je dal injekciji kinina in prokain penicilina. Popoldne sem sedel s Samuelom, ki je v zadnjem mesecu in pol, ko je le občasno jedel in spal, precej shujšal. Rekel mi je, da bo v primeru Julijeve smrti požgal hišo in vas za vedno zapustil. Izogibal se bo krajev, kjer sta bila skupaj (npr. Madanga). Odšel bo tja, kjer ga nanj ne bo prav nič spominjalo.

V tem času je Tobija žvečil betelov oreh in ingver v svoji hiši in ponovno poskušal priklicati duhove. Bonifacij pa je sam odšel v gozd zadaj za kazuarjevo hišo moških. Svoj obhod nam je kasneje pojasnil takole: ko si je v gozdu podrgnil oči z ingverjevimi

listi, je nenadoma zagledal skupino duhov. Ker so se duhovi zdrznili ob nepričakovanem soočenju, je eden izmed njih vrgel zavoj z ovijalko, ki je držala Julijevega duha, drugemu duhu, ki pa zavoja ni uspel ujeti. Bonifacij se je stegnil in ga zagrabil, še preden je zavoj izginil v zemlji. Duhovi so ga z vseh strani naskočili in ga pričeli obdelovati. Komaj se jim je izmuznil. Pobegnil jim je in tekkel vse do kazuarjeve hiše moških, kjer se je ves blaten in vpijoč, naj mu hitro kdo pomaga, zgrudil na tla. Tako smo ga našli.

Bonifacij je prinesel zavoj do Riusove hiše, kjer je razložil, kako ga je dobil. Skupina mladih fantov se je nad duhovi resno razjezila. Na vsak način so hoteli nazaj v gozd in se z njimi spopasti. Samuel in Rius sta zavoj, ki je bil poln blata, razprla in z odvijanjem ovijalke poskušala olajšati fantovo dihanje. Julijev stric (to je mamin brat) je med zavito ovijalko našel majhno, ostro, igli podobno palčko. Bonifacij je povedal, da ni uspel rešiti celotnega zavoja, temveč le njegov manjši del. Vsi zaskrbljeni so se ljudje v hiši jezili na duhove, hkrati pa mrmraje opozarjali, da niti Bonifacij niti kdo drug ne sme več sam na tak obhod.

Ob enajstih zvečer je Tobija še vedno poskušal najti stik z duhovi. Tudi to pot ni imel uspeha.

Julijeva smrt

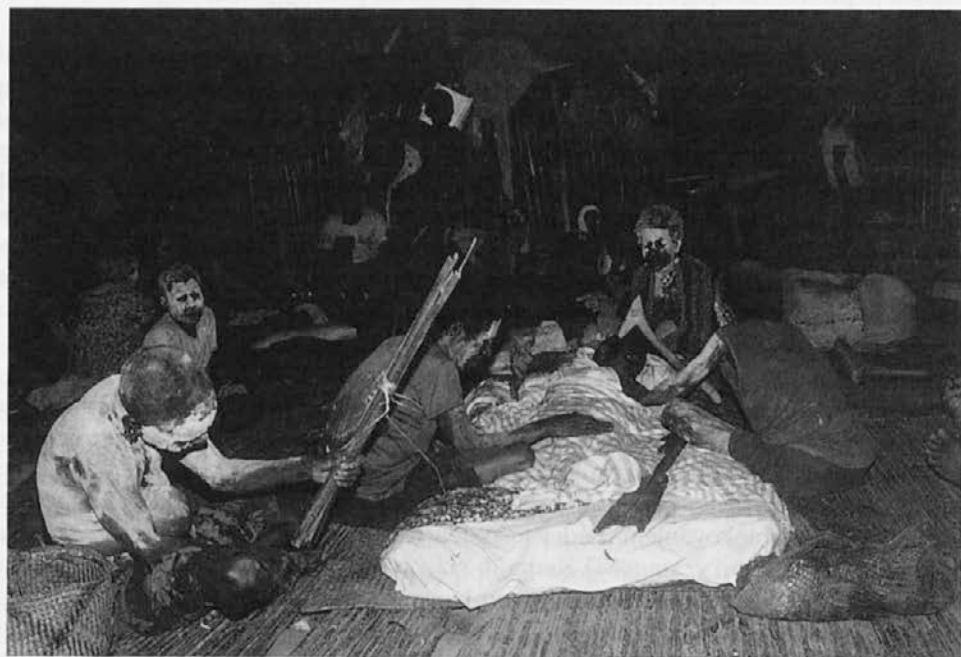
Torek, 15. januar 1991

Ob enajstih dopoldne je veliki boben označil, da je Julij umrl. Vsi sorodniki po mamini in očetovi strani so se začeli zbirati v hiši. Drug drugega so premazovali z belo ilovico, znamenjem žalovanja. Mama Roberta, oče Samuel, stric (mamin brat) Lazar Maran, mamin oče Rius Simari in očetova mati Pipiena Kusi so sedeli ob truplu, jokali in se z rokami ali pa s predmeti, ki jih je Julij nekoč uporabljal, dotikali njegovega mrtvega telesa. Tri ženske, vse Julijeve klasifikatorne matere (v to kategorijo spadajo vse materine sestre, žene očetovih bratov, pa tudi žena vsakega, ki ga moški kliče 'sin'; glej Telban 1998: 111) so počasi plesale okoli trupla. Ena se ga je občasno dotaknila z njegovim nožem in z ročajem tolkača za sagovo moko, ki ga je on uporabljal. Druga je mahala s spleteno kapuco (*andaypa*) nad njim. Vsi ostali so pretresljivo jokali in pustili, da se jim slina, solze in smrkelj pomešajo v lepljivo sluz, ki jim je prosto visela z njihovih brad. Nekateri so držali v rokah Julijeve obleke in z njimi mahali nad pokojnikom. Stara Samuelova mama Pipiena Kusi je plesala okoli trupla z dvema kokosovima lupinama. Samuel je sklonjen hodil okoli trupla in z dežnikom, ki sta ga skupaj z Julijem kupila v Madangu, počasi tolkel po tleh.

Julij je ležal na več spletenih pregrinjalih, ki so jih prekrili z rjuhami. Tisti, ki so jokali, so sedeli poleg trupla, ostali, med katerimi je bilo največ žensk, pa so se skupaj z otroki umaknili ob hišne stene. Otroci niso jokali. Opoldne je večina žensk sedela ob stenah in se pogovarjala. Le mama in njen brat sta držala Julijevo glavo in ga objokavala. Občasno se jima je še kdo pridružil, nekaj časa glasno ihtel, potem pa se umaknil in odstopil prostor drugim. Tako se je mi je zazdelo, da prihaja objokavanje v valovih. Večina vaščanov se je pomaknila po vasi navzgor proti hiši, v kateri je ležalo truplo mrtvega Julija. Na ta način so ljudje pokazali, da jim ni vseeno, da so zaskrbljeni, da jim je hudo, da za njim žalujejo in z najbližjimi sočustvujejo (Telban 1993: 148).

Vedeli smo, da nihče iz žalujoče hiše ne bo jedel, dokler truplo ne bo pokopano. Če bi Julijeva starša kadila ali pa si zaželela betelovega oreha, ne bi smela sama prižgati

cigarete niti sama oluščiti oreščka. Nekdo drug, na primer njen običajni soplesalec (*warimbar*, glej Telban 1998: 99–104), bi moral zviti in prižgati cigareto, jo zataktniti med posušeni palčki, narejeni iz peclja velikega lista sagove palme, in jima jo z njima, ne da bi se drug drugega dotaknili, ponuditi. Na podoben način bi soplesalec stisnil skupaj pol betelovega oreščka, košček sadu, skorje ali lista poprovca – ovijalke iz družine Piperaceae – in pa apnenčev prah ter vse skupaj dal žalujočemu staršu, ne da bi se ga pri tem dotaknil, naravnost v usta. Ambonwarijci so to navado razložili tako: starša sta se ob smrti svojega otroka znašla v novem stanju, med življenjem in smrtjo, med živimi in duhovi, vstopila sta v neko prehodno stanje, v katerem je tisti, ki je bil njun neločljivi del, nenadoma izginil. Njun način življenja se je močno spremenil, starega je konec, novega še ni. Od sedaj naprej bodo Roberto klicali *yarisinga(mari)* («jok je prišel nanjo»), Samuela pa *maringamari* («smrt je prišla nanj»)⁴.

Sl. 1: Žalujoči so držali fantove predmete in z njimi mahali nad njegovim truplom. Ihteli so in dečka objokavali.

Vse ženske v hiši so bile premazane z belo ilovico. Žalujoči so držali fantove predmete in z njimi mahali nad njegovim truplom. Ihteli so in dečka objokavali (Sl.1). Roberta mu je pri ustih držala prazno skodelico, iz katere je nekoč pil. Sestra Samuelo-

⁴ Ambonwarijci nimajo izrazov le za vdovo – *mapngali* na kratko *map* – in vdovca – *apanmari*, temveč tudi za druge, ki jim umrejo bližnji. Tako kličejo otroke, ki jim je umrl eden od staršev, *pukwar* (*pukwar wasani*), če je sin, in *pukwama* (*pukwar kyawi*), če je hči. Večinoma uporabljajo te izraze pri smrti očeta. Kot sem omenil že prej, kličejo mater, ki ji je umrl otrok *yarisinga(mari)*, in očeta, ki mu je umrl otrok, *maringa(mari)*. Vsi ti izrazi se ohranijo tudi, če se ljudje ponovno poročijo. Če moškemu umre brat, ga ljudje kličejo *kumban(mari)* in njegovo ženo *kumban map*, če ženski umre sestra, jo lahko kličejo *akunman kumban*. Če ženski umre brat, jo bodo klicali *knday*. Če nekemu umre sestra, zanj nimajo posebnega izraza.

ve mame je z baklo, ki jo je naredila iz peclja sagovega lista, nežno udarjala po Juliju in pela: »Moja notranjost je lačna, skrbi me. Zakaj sta dva sinova otroka umrla. Najprej eden in sedaj še drugi?« Roberta je objokovala: »Skupaj sva hodila okoli. Bila sva prava prijateljca. Toda ko si se odločil, da boš umrl, mi tega nisi povedal. Zakaj? Sedaj si odšel. Zapustil si me. Kako bom živela brez tebe?« Sestra Samuelove mame pa je še naprej glasno ihtela: »Aj, aj, jakajej ...« In Roberta je nadaljevala s svojim žalovanjem: »Kaj bo z mano jutri? Jutri, jutri ... Katera od mojih sester mi bo dala takega fanta, kot si bil ti [da bi ga posvojila]? Ti si bil že velik fant. Hodil si okoli tako, kot si si sam želel ... Peljala sem te do morja in v mnoge kraje daleč stran ... Sedaj ko si me zapustil, ne bom nikdar več šla v te kraje.«

Samo mati Roberta je ves čas ostala ob svojem mrtvem sinu. Drugi so občasno zapustili hišo ali pa so sedeli okoli in se pogovarjali, kadili in žvečili betelov oreh. Samuela je pridrževal njegov *warimbar* (soplesalec, partner pri izmenjavi), dokler se ni izčrpan sesedel. Po več neprespanih nočeh so mu moči pač popustile.

Pri vhodu je stal mlad moški iz prvega klana krokodilov in pripomnil, da bi morali Julijevo truplo odnesti v hišo moških in poskrbeti za posmrtno iniciacijo, saj fant še ni bil iniciran. Pripomnil je, da so veliki moške iz njegovega klana še vedno jezni na Samuela, ker ni pripeljal svojega umirajočega sina v novo veliko hišo na njihovem ozemlju. Nekateri izmed prisotnih žensk so se pričele pritoževati, češ da je prisotnih preveč otrok, ker zaradi strahu pred Julijevim duhom nočejo spat. Samuelova mati je znova pričela objokovati svojega vnuka: »Ko sem sedela na prostoru za kuhanje, si pogosto prišel in mi rekel: 'Ti, *arkay* [stara mati], lačen sem. Pohiti!' Kdo me bo sedaj prosil za hrano na tak način, kot si me ti? Ko si me pobaral po pečeni sagovi palačinki, ti nikdar nisem dala same. Vedno sem ti dodala še kos mesa.«

Mladi moški, ki so zunaj čakali na svojo priložnost, da bi prišli v hišo in v skladu z vaškimi navadami nekaj minut Julija glasno objokovali, so se pritoževali nad močno svetlobo petrolejk. Bilo jim je namreč nerodno jokati na očeh žensk in otrok in so prosili, da bi nekaj petrolejk ugasnili ali vsaj zastrli. Samuelov brat Manjawe – imela sta istega očeta a drugo mater – odrasel mož, je brez oklevanja prišel v hišo in že na vhodu pričel z glasnim objokovanjem. Sedel je poleg trupla in jokal. Samuelov *warimbar* (soplesalec, partner pri izmenjavi) Kenneth (iz prvega klana orlov), ki je pred enim letom v tej isti hiši tudi sam izgubil prvorojenca, je za Julijem glasno žaloval: »Tvoj soplesalec [ta vloga se namreč prenese z očetov na sinove] je tudi umrl v tej hiši. Vidva sta skupaj hodila okoli. Ravno sem vse pripravil za obred striženja las.⁵ Zakaj si nas zapustil ravno sedaj, ko bomo na veliko jedli in se spominjali tvojega družabnika?« Da bi ga rešila zadrege, je Kennethova mama ugasnila bližnjo petrolejko. Na ta način ljudje niso mogli videti njenega odraslega sina jokati.

Otroci so vsepovprek polegli in zadremali. Njihove matere so jih odnašale ven, da bi spali v svojih hišah. Nekdo je položil Julijevo veslo poleg njegovega telesa. Šest mladih punc je prišlo hkrati v hišo. Sedle so poleg trupla in pričele jokati. Da jim ne bi videli obrazov, ker jim je bilo pač nerodno, so se pokrile z majicami in brisačami. Če bi bila hiša večja, bi ena skupina žalujočih sedela ob truplu, druga pa bi istočasno hodila okoli. Ker pa je bila hiša majhna, so samo dve »mater« in oče Samuel počasi stopicali okoli pokojnika. Šest mladenk je kako uro ihtelo. Potem so hišo zapustile. Samuelova

⁵ Obred striženja las je zadnji v vrsti obveznosti, ki jih mora sorodnik organizirati ob smrti svojega najbližjega. Ko to svečanost kako leto po smrti končno opravijo, je žalovanje končano.

mati je sedaj plesala čisto sama. V roki je imela Julijevo skodelico in ročaj njegovega tolkača za pridobivanje sagove moke. Okoli pol enajstih ponoči je objokovanje poje-njalo. Mnogi so hišo zapustili in odšli spat.

Preostale ženske so ugotavljale, kako se duhovi vnukov ponoči radi prikradejo v hišo in opraskajo koga izmed bližnjih po hrbtu. Lahko se celo zadrže pod nohti in tam puste krvave sledi. Po krajši tišini je ena izmed žensk spremenila temo pogovora in je rahlo jezno povedala, da je v gozdu pustila dva tolkača za pripravo sagove moke, ki pa sta izginila. Sedaj jo je zanimalo, kdo ju je vzel in zakaj. Nekateri so plegli, drugi so že zaspali. Nihče iz prvega klana krokodilov, razen »očeta vasi« in Manjeweja, ni prišel objokavat Samuelovega sina. Njihova jeza se je še naprej odražala na kar najbolj očiten način.

Sreda, 16. januar 1991

Zgodaj zjutraj je bila z *andaypo* (spleteno kapuco) prekrita Roberta, edina oseba, ki je žalovala nad truplom svojega sina.⁶ Istočasno je kakih dvajset mladih fantov izkopaval grob na pokopališču na drugi strani rečice na jugozahodnem delu vasi nedaleč stran od moje kočice. V »hiši žalovanja« (*yasin yam*, dobesedno »hiša solz«) so prisotni že pripravili veslo, ribiško sulico, košaro s pečenimi sagovimi palačinkami in kuhanimi bananami. Tisti iz Samuelovega rodu so na truplo polagali denar, vsak po eno, dve ali tri kine. Njim so sedaj pripadali tisti predmeti, ki so jih v hišo prinesli sorodniki po mamin strani. Tisti iz maminega rodu pa bodo pobrali denar.

Julijev *wasamari* (»očetov oče«) je držal veslo in dve dolgi ribiški sulici ter košaro, napolnjeno s sagovimi palačinkami, bananami in krožnikom. Julijeva klasifikatorna sestra je s še enim veslom in še eno košaro stala za *wasamarijem*. Šest nosačev je truplo skupaj z rjuhama in pregrinjali položilo na nosila, narejena iz dveh povezanih palic. Vedeli smo, da bo duh umrlega fanta sedaj sam vodil nosače po hiši proti vsem prisotnim in potiskal svoje najbližje iz žalujoče hiše na plano. Na ta način naj bi jim pokazal, naj nikar ne ostanejo v hiši in samo jokajo za njim. Najprej so nosači prišli do Samuelove mame in jo ihtečo porinili iz hiše. Nato so nosači skupaj s truplom krožili po hiši, prišli do Robertine mame in jo porinili skozi izhod. Ko so to naredili z mamo Roberto, se je ta vrnila nazaj v hišo. Ko so porinili Samuela, je zajokal in glasno odklonil željo svojega pokojnega sina, naj za njim ne žaluje.

Potem so nosači odnesli truplo ven in ga preložili v veliko krsto, narejeno iz lesenih palic – Ambonwarijci ponavadi uporabljajo za krsto odrezan kos drevaka. Sedaj se je procesija namenila po vasi navzdol, proti pokopališču. Občasno so se nosači ustavili. Pred nekaterimi hišami se je, kot so trdili nosači, pričela krsta tresti. Dečkov duh naj bi na ta način izražal zahvalo posameznim sorodnikom, se od njih poslavljaj, hkrati pa jih prosil, naj nikar preveč ne žalujejo. Potem ko so obkrožili Bonifacijevo hišo, je sprevod, ki se mu je pridružilo še več vaščanov, nadaljeval svojo pot. Pred Samuelovo hišo

⁶ V karawarijskem jeziku je *andaypa* iz trave spletena kapuca, ki jo domačini uporabljajo pri vseh pomembnih obredih, ki spremljajo rojstvo, prvo menstruacijo, iniciacijo in smrt. Prav tako uporabljajo to kapuco ženske v prvih mesecih po poroki. Mati ali žena umrlega je v obdobju žalovanja pokrita s to kapuco. Moški se lahko pokrije s kapuco takrat, ko mu umre žena. *Andaypa* pomeni tudi želvi oklep in tako kot oklep želvo varuje spletena kapuca novorojenega otroka (ali koga drugega) tako pred živimi kot pred raznimi duhovi. Prav tako ščiti vdovo pred duhom nedavno umrlega moža ali sina, hkrati pa zmanjša njen polucijski vpliv na ostale vaščane in okolje. *Andaype*, ki so narejene v različnih velikostih, varujejo tudi pred soncem, dežjem, mrazom, nezaželenimi pogledi ter zadrego in sramom, ki jih povzročajo.

se je procesija ustavila. Truplo so nosači naložili na drevak, ga odpeljali do pokopališča (Sl.2) in ga tam pokopali. Ostali pa smo opazovali, kako je Samuel poiskal sekiri in pričel uničevati stene svoje hiše. Iz razcepljenega peclja sagovega lista je naredil baklo, jo prižgal in na različnih mestih začel podtikati ogenj. Njegovi bratje so medtem posekali veliko kokosovo palmo, nekaj bananovcev, nekaj dreves malajskega jabolka, to je vsa tista drevesa in palme, ki so bili v Julijevi lasti.⁷ Otroci so se zapodili, da bi obrali plodove s padlih dreves.

Sl. 2: Truplo so nosači naložili na drevak in ga odpeljali do pokopališča.

Ko se je ogenj enkrat razširil na streho (Sl. 3), je hiša v zelo kratkem času pogorela. V vasi se pogosto zgodi, da je hiša preblizu drugim hišam in jo žalujoči oče (to se namreč naredi le ob smrti prvorojenca) težko požge, ne da bi ogrozil druge. V takih primerih poseka vse nosilne stebre, hiša se sesuje sama vase in počasi strohni in zgine. V Ambonwariju je navada, da po smrti prvorojenca oče ne zgradi več nove hiše, temveč, če ne zapusti vasi – redko se zgodi, da bi nekdo za stalno zapustil vas – ostane bodisi pri ženinem ali materinem rodu bodisi v začasnem taboru ob reki. Oče in mama

⁷ V mnogih svetovnih kulturah so nekoč – marsikje pa to počno še danes – vse stvari, ki so pripadale pokojniku za časa življenja, pokopali skupaj z njim ali pa so jih uničili. Namen tovrstnega početja ni bil povezan zgolj s pokojnikom, ki naj bi tudi v onostranstvu še naprej uporabljal svojo lastnino. Različna ljudstva počnejo to predvsem zato, da zaščitijo preživele pred duhom umrlega, da ne bi preganjal in strašil preživelih. Na ta način se izognejo tudi poluciji s smrtjo. Stik z umrlimi namreč ni možen le preko trupel, temveč tudi preko predmetov, ki so jih le-ti uporabljali pred smrtjo. Tako kot drugje so tudi v Ambonwariju tovrstni predmeti podaljški umrlega. V Melaneziji na splošno velja, da nosijo delo in produkti dela v sebi del osebe, ki to delo opravlja (Hartland 1935: 441). Zato so ob Julijevi smrti uničili tudi vsa njegova drevesa in palme ter ga pokopali s predmeti (rjuha, pregrinjala . . .), ki jih je uporabljal. Vse te stvari so namreč bile del njega – *bile so on*.

umrlega prvorojenca tako postaneta brezdomca, dokler njihovi drugi sinovi ne odra-
stejo, si zgradijo svoje hiše in zadaj v eni izmed teh hiš odstopijo mesto svojim staršem.

Sl. 3: Ko se je ogenj razširil na streho, je hiša v zelo kratkem času pogorela.

Hiša je pogorela v nekaj urah. Nekateri so pregledovali pepel, če je v požganem še kaj uporabnega. Popoldne tistega dne so se vsi iz klana rajskih ptic preselili v hiše svojih sorodnikov, ki so malo bolj oddaljene od pokopališča. Tudi meni so svetovali, naj začasno zapustim svojo kočo, a je nisem. Mnogi so žvečili aromatično lubje in ga, pomešanega s slino, razpršili po notranjih stenah svojih hiš. To naj bi odgnalo duhove umrlih, ki bi se lahko ponoči sprehajali po vasi.

Četrtek, 17. januar 1991

Sredi dneva je Samuel s tolčenjem bobna v kazuarjevi hiši moških sklical shod. Hotel je namreč zbrati vaščane in razčistiti nejasnosti, ki jih je povzročilo najnovejše opravljanje. Po vasi so namreč pričeli govoriti, da bo Samuel še obžaloval, ker je požgal svojo hišo. Prav tako pa so mnogi namigovali, da so nekateri še pred požigom pregledali notranjost hiše in ukradli marsikatero uporabno stvar. Za mnoge je bilo to izredno grdo, saj takrat Julija sploh še niso pokopali. Samuel je glasno povedal, da mu ni žal, ker je požgal svojo hišo, da je njegovo trenutno življenje prepojeno s skrbjo za umrlim sinom in da bi rad vedel samo to, kdo je kaj vzel. Rekel je, da vse, kar jima je z ženo ostalo, so tiste obleke, ki jih imata na sebi. Prosil je še, če lahko nehajo opravljati.

Nekaj dni kasneje

V vas se je vrnil Albert iz prvega klana prašičev, ki je delal na turistični ladji Sepik Spirit. Ko je zagledal Samuela, je prišel zraven, začel jokati in vleči Samuela za lase.

Rekel je: »Klical me je brat. Zdi se mi, da si ga ti zastupil.« Samuel je odgovoril: »Ja, verjetno.« Albert je nadaljeval: »Vse je tvoja krivda. Jaz sem imel hčerko in ti si imel sina. Sedaj ti nimaš nič, jaz pa še vedno imam svojo punčko. Ali si ga ti zastupil ali kaj?« Ko sem malo kasneje prišel v hišo moških od prvega klana krokodilov, mi je starejši moški iz tega klana rekel, da bo šel v Wewak in se na sodišču pritožil proti tistim, ki hočejo Samuelu naprtiti izmišljeno krivdo. Sedaj so ga namreč obsojali, da je iz Madanga prinesel strup in ubil svojega lastnega sina. Preostanek strupa naj bi bil dal v varstvo Bobu Kanjiku, pomembnemu starcu iz svojega klana. Po vasi so tudi opravljali, da je bil to glavni razlog, da je Bob odklonil, da bi opravil posmrtno vedeževanje (divinacijo), ki bi razkrilo vzroke in krivce Julijeve smrti.⁸ Čez nekaj tednov so na vse skupaj vsaj začasno pozabili.

Sl. 4: V mesecih, ki so sledili, je bila Roberta prekrita s kapuco *andaypo* in ni zapuščala hiše svojega očeta.

V mesecih, ki so sledili, je bila Roberta prekrita s kapuco *andaypo* in ni zapuščala hiše svojega očeta, kjer sta s Samuelom še naprej živela (Sl.4). Samuel je kmalu pričel z lovom na divje prašiče in z opravljanjem vseh obveznosti in obredov, ki so nujni v

⁸ Posmrtno vedeževanje (divinacija) se v Ambonwariju opravlja z dolgo bambusovo palico, ki jo položijo pokojniku v roko ali pa na mesto, kjer je še pred kratkim ležal. Divinacijo vedno opravljajo ponoči. Vse petrolejke, ognji in celo cigarete morajo biti ugasnjeni. Na drugi strani bambusa sedi tisti, ki zna brati znake, ki jih s tolčenjem posreduje duh umrlega. Takih mož je v vasi zelo malo. Tolčenje bambusa po tleh je podobno tolčenju posameznih klanskih znakov na velikih bobnih. Na ta način duh umrlega razkrije vzroke za svojo lastno smrt. Ti vzroki so prekršitve in pregrehe tistih, ki še živijo. Včasih lahko prevzamejo bambus tudi drugi duhovi, ki se potem lahko energično jezijo, kar prisotni opazijo po divjem poskakovanju bambusa. Ljudje pravijo, da bo tisti, ki ga ob takem vedeževanju bambus pri svojem poskakovanju pomotoma udari, kmalu umrl. Zato pri divinaciji nikdar nihče ne sede v njegovo neposredno bližino.

včasih več kot leto dni trajajočem žalovalnem obdobju. Ker so on in njegovi bližnji dobri lovci, je lahko dokaj hitro poskrbel za zadnji obred striženja las. Vsakič, ko so šli lovci na lov, si je Roberta premestila kapuco z glave na ramo, saj bi drugače pokrila tudi vse živali v gozdu in jih lovci ne bi našli in ulovili. Ves ta čas pa se niti on niti Roberta nista približala področju, kjer je nekoč stala njuna hiša.

6 let kasneje, druga polovica leta 1997

V preteklih letih ni umrlo veliko ljudi, a med tistimi, ki so, je bil tudi nesrečni Kaspar. Samuel in Roberta sta se preselila v majhno hišo na ozemlju prvega klana krokodilov. V šestih letih so se jima rodili še trije otroci, tako da jih imata sedaj pet. Po hčerki se jima je leta 1994 rodil sin, ki sta ga poimenovala po umrlem Juliju. Leta 1996 sta dobila še enega sina. Novembra leta 1997 so vaščani med šestimi kandidati izbrali Samuela za uradnega vladnega vaškega predstavnika, tako imenovanega kanclerja. To je zanj velika čast, ki kaže tudi na zaupanje vaščanov. Popoldne ali zvečer pa se včasih iz kake hiše zasliši pesem, ki jo je Samuel sestavil več kot leto dni po Julijevi smrti.

Way way wa-yakayay, way way wa-yakayay?!

Zakaj, zakaj, zakaj-joj, joj, zakaj, zakaj, zakaj-joj, joj?!

Wasan yamakara wambung kupan

Sin moj, oposum moj, zelo me skrbi

kamban singana, kamban singana.

zaradi tebe, me (skrbi) zaradi tebe.

Way way wa-yakayay, way way wa-yakayay?!

Zakaj, zakaj, zakaj-joj, joj, zakaj, zakaj, zakaj-joj, joj?!

Anay wara wambung ngandikin.

Oče nima nobenih misli [tako mu je hudo, da edino, kar čuti, je to, da te ni].

Asay wara wambung ngandikinma.

Mama nima nobenih misli [tako ji je hudo, da edino, kar čuti, je to, da te ni].

Wasan yamakara wambung kupan

Sin moj, oposum moj, zelo me skrbi

kamban singana, kamban singana.

zaradi tebe, me (skrbi) zaradi tebe.

Way way wa-yakayay, way way wa-yakayay?!

Zakaj, zakaj, zakaj-joj, joj, zakaj, zakaj, zakaj-joj, joj?!

Ljudje in duhovi, življenje in smrt

Če se povrnemo k trem točkam iz začetka zgodbe o Julijevi smrti, vidimo, da sem v prvi predlagal, da bi si na konkretnem primeru pogledali, kako izgleda odnos med

ljudmi in duhovi. O tem, kako si Ambonwarijci predstavljajo svoj svet duhov, sem pisal drugje (Telban 1998), tu pa sem hotel predvsem pokazati, kako Ambonwarijci doživljajo svoja srečanja z duhovi (bodisi v gozdu bodisi skozi znamenja – ogenj pred hišo moških, pokanje stebrov v hiši), kako se z njimi pogovarjajo (ne le zdravilca Tobija in Bonifacij, temveč tudi drugi), kako svoje zemeljske duhove in duhove krokodile prosijo za pomoč (Ibrismarija, Ambrmarija, Warimdana), kako se jezijo na tiste, ki so jim sovražni, kako se z njimi celo fizično spopadejo (ko Bonifacija pretepejo), kako si jih predstavljajo (na primer slabega duha brez glave), kako je preteklost pomembna za njihovo prisotnost v določenem okolju (naprimer v Kasparjevi hiši in na »pokopališču duhov«). Iz pripovedi dveh vaških zdravilcev izvemo, kaj duhovi govore – kar kaže na trenutno stanje in prevladujoči etos v vasi –, hkrati pa vidimo, kako si sproti urejmeta svoj družbeni položaj v vasi.

V uvodu sem tudi predlagal, da bomo na konkretnem primeru spoznali nekatere medčloveške in medskupinske odnose v vasi. Tako že na začetku vidimo, da Samuel ob vrnitvi ne pristane na ozemlju svojega klana, kar kaže na notranje trenje in strah pred lastnimi duhovi. Potem se srečamo z urejanjem medosebnih odnosov med Samuelom in sestrinim možem Donaldom, ko smo priča poravnavi starega spora med dvema klanoma: prvim klanom krokodilov in klanom drevesnih kengurujev. Posebno ilustrativna so mnoga opraviljanja: na primer govore, da zdravilca varata, potem več razlag, ko je Bonifacij izpod Julijeve kože »izvlekel« kovanec za 2 toji ali pa, da bo Samuelu žal, ker je hišo požgal in celo obtožba, da je sam zastupil svojega sina. Tovrstne obtožbe lahko postanejo zelo resne, ko se »obesijo« na druge prepire in zamere iz preteklosti. Prav tako je ilustrativno, da se moški iz njegovega klana ne udeležijo žalovanja. Samuel sam pa zavrne posmrtno iniciacijo, ki naj bi razkrila razlog Julijeve smrti. Tako ne dobimo odgovora na vprašanje, kdo je kriv Julijeve smrti. Pravzaprav je odgovorov več, odvisno od tega, kateremu rodu in klanu nekdo pripada. Vsaka skupinica si ga namreč prikoji po svoje.

Zadnje, kar sem v uvodu omenil, pa je sorodstvena vez oče in prvorojenec. O tej vezi sem že pisal (Telban 1998), zato naj tu omenim le to, da prvorojeni sin prevzame vrtove ter lovska in ribiška področja svojega očeta, to je zemljo in rečice, prevzame ime rodu in druga pomembna imena, prevzame vloge, ki jih je imel oče do drugih rodov in klanov (npr. vlogo *simirinyanja*, obrednega iniciatorja). Oče pove prvorojenemu sinu skrivnosti, pomembne mite, zgodbe, imena. Prvorojeni sin ostane v hiši in ko si zgradi svojo, skrbi za svoje starše do njihove smrti. Ostali sinovi, razen zadnjega, se morajo odseliti. Potem pa je tu še patrilinarna zveza med dedkom, očetom in sinom (vnukom), ki jo lahko v kozmološkem smislu združimo v enost, kar predstavlja bistvo ambonwarijske patrilinarnе družbene ureditve in celotne kozmologije (glej Telban 1998).

Ker lahko tudi duhovi umrlih ponovno umrejo in celo popolnoma izginejo, če živeči z njimi ne ohranjajo stika – predvsem z načinom življenja, kolektivnimi navadami, obredi, miti in podobnim –, morajo živi vzdrževati stalni in aktivni odnos z mrtvimi, saj so v skupni enosti njihovega kozmosa medsebojno odvisni. Na vprašanje antropologinje, zakaj po smrti človeka organizirajo cikle bogatih poedin in darovanj, je eden izmed prebivalcev vasi Kaduwaga na Trobrijandskih otokih odgovoril: »Mi jemo za žive in mi jemo za mrtve, medtem ko vi samo pokopljete svoje mrtve in jeste le zase.« (Montague 1989: 23) Življenje po smrti ni neka absolutna, večna nesmrtnost; nesmrtnost prednikov obstaja le skozi nesmrtnost živih. Zato v življenju vasi, poleg stalnih vaških duhov, *sakijev*, aktivno sodelujejo duhovi (*wundumbunaji*) tistih pokojnikov,

ki so jih vaščani poznali. Tako je na primer duh Samuelovega očeta poskušal ugrabiti Julijevega duha, medtem ko sta bila duh starke in moškega, pokojnega moža Tobijeve klasifikatorne sestre, pasivna razlagalca dogodkov. Ostali niso niti nesmrtni niti večni, izgubijo svojo individualnost in se zlijejo v neločljivo celoto, v enost, ki jo Ambonwarijci imenujejo *kupambin kay*, »način velikih« ali »način starejših« oziroma »način prednikov« (Telban 1998).

Po smrti ni sodišča pred bogom, bogovi ali pomembnimi duhovi, ki bi postavili na tehtnico dejanja, moralo ali pa kar celotno dušo umrlega. Prav tako ni posmrtnih sodbe, ki bi živeče držala v strahu, mrtve pa razdelila med raj in pekel. Za umiranje in smrt so krivi živi in zato ob vsaki smrti preverijo prekrške in krivična dejanja tako umrlega, ko je le-ta še živel, kot njegovih najbližjih. Tako kot sobivajo ljudje in duhovi, tako sobivata tudi življenje in smrt.

Literatura

Bloch, Maurice in Jonathan Parry (ur.), 1982: *Death & the regeneration of life*. Cambridge University Press, Cambridge.

Cedderoth, Sven, Claes Corlin in Jan Lindström (ur.), 1988: *On the meaning of death: essays on mortuary rituals and eschatological beliefs*. Almqvist & Wiksell International, Uppsala.

Counts, Dorothy A. in David R. Counts (ur.), 1985: *Aging and its transformations: moving towards death in Pacific societies*. University of Pittsburgh Press, Pittsburgh.

Hartland, Sidney E. 1935: *Destruction or abandonment of house and property*. V: James Hastings et al. (ur.), *Encyclopaedia of religion and ethics* (Vol. IV). T.& T. Clark, Edinburgh, str. 440–441.

Hertz, Robert, 1960: *A contribution to the study of the collective representation of death*. V: *Death and the right hand* (prevod R.& C. Needham). Cohen & West, London, str. 27–86.

Humphreys, S.C. 1981: *Death and time*. V: S.C. Humphreys in Helen King (ur.), *Mortality and immortality: the anthropology and archaeology of death*. Academic Press, London, str. 261–283.

Kan, Sergei 1992: *Anthropology of death in the late 1980s*. V: *Reviews in Anthropology* 20(4), str. 283–300.

Montague, Susan P. 1989: *To eat for the dead: Kaduwagan mortuary events*. V: Frederick H. Damon in Roy Wagner (ur.), *Death rituals and life in the societies of the kula ring*. Northern Illinois University Press, DeKalb, str. 23–45.

Palgi, Phyllis in Henry Abramovitch 1984: *Death: a cross-cultural perspective*. V: *Annual Review in Anthropology* 13, str. 385–417.

Rivers, W.H.R. 1912: *The primitive conception of death*. V: *The Hibbert Journal* 10, str. 393–407.

Taylor, Lawrence 1989: *Introduction: the uses of death in Europe*. V: *Anthropological Quarterly* 62(4), str. 149–154.

Telban, Borut 1993: *Imeti srce: skrb in zamera v Ambonwariju, Papua Nova Gvineja*. V: *Etnolog* 54(3), str. 139–157.

Telban, Borut 1997: *Being and 'non-being' in Ambonwari (Papua New Guinea) ritual*. V: *Oceania* 67(4), str. 308–325.

Telban, Borut 1998: *Dancing through time: a Sepik cosmology*. Clarendon Press, Oxford.

Venbrux, Eric 1995: *A death in the Tiwi islands: conflict, ritual and social life in an Australian Aboriginal community*. Cambridge University Press, Cambridge.

Watson, James L. in Evelyn S. Rawski (ur.), 1988: *Death ritual in late imperial and modern China*. University of California Press, Berkeley.

Summary

Spirits in Action: Dying and Death of a Firstborn Son in a Papua New Guinean Village

In this article the author presents numerous issues in the case study of the death of an twelve-year-old firstborn son Julius Sangwayawi from Ambonwari village in East Sepik Province, Papua New Guinea. Death among the Ambonwari is not a flick of a moment, but rather a long process; therefore, *mar kay*, the way of dying, is for the old and the sick their way of being. Each death which is not the consequence of old age is for Melanesians unusual and suspicious. It may be attributed to murder or sorcery, but most often it is regarded as the result of the severe wrongdoings of the dead person, or his or her closest kin.

Samuel Kopi Mapi returned with his sick son from the Wewak Hospital, where his diabetes, because of the shortage of insulin, could not be treated. Julius was dismissed with the diagnosis that he was suffering from a "custom sickness". This meant that Samuel would have to find out those wrongdoings which had caused his son's illness and then settle the problem, both with the people and with the spirits. Throughout this case study we witness different attempts to help the sick boy, including many healing procedures performed by two village healers. Throughout this process we follow a continuous active relationship between people and spirits. We read how the Ambonwari people experience their encounters with spirits (in the forest, through signs), how they communicate with them, how they imagine them (without head, for instance), how they ask their own bush spirits and spirits-crocodiles to help them, how they argue with those spirits who are their enemies, and how they even fight with them. Through the mouths of two village healers we learn what the spirits say about those wrongdoings from the past which might have caused the boy's illness. We rediscover several past disputes and witness different speculations, unfounded gossip, and malicious accusations. After the boy's death the villagers gathered in the so called "house of tears" to mourn the loss of the young boy. Anger and resentment, however, prevented some of the closest male kin from coming to the mourning house. While the body was taken to be buried at the village cemetery just across the river, Samuel destroyed his house and burnt it. His brothers cut down all the trees and palms which belonged to Julius. Because he was the firstborn son, the whole event became even more dramatic. Though he had other sons, Samuel was particularly attached to Julius, and after his death emphatically questioned the continuity of his lineage.

At the end we do not get the final answer as to who or what was the cause of the boy's death. Many answers depend on the lineage and the clan to whom one belongs. Every group accommodates the truth which suits it most. One could conclude that anthropologists too should not deceive themselves by constructing certain fictitiously permanent rules and relationships within the societies they study, and discuss how people respect or disrespect them, but should rather observe how daily events – including brawls, fights, deceptions and deaths – transform, construct and reconstruct rules and relationships.